

## Kapitola 2

### Růst západní tradice

#### Některá místa jsou mimořádná

Ve starověkém Řecku nacházíme nejvíce posvátných míst v Delfách, konkrétně na svazích hory Parnas. Toto místo od pradávna inspirovalo umělce, neboť bylo pokládáno za rodiště Apollóna a devíti Múz. Byly s ním však spojovány také jiné tradice a status jednoho z nejstarších posvátných míst mělo již od doby, kdy se hadi začali uctívat jako božská zvířata. Nacházelo se zde mnoho budov, které řecká města či spojenecké státy nechala postavit jako dar proslulé delfské věštině. Lidé přicházeli z celého řecky mluvícího světa, aby si zde vyslechli svoji věštbu od kněžky inhalující toxické výpary vytvořené hořícími vavřínovými listy a vykřikující nesourodá slovní spojení, která potom kněží upravili do srozumitelné podoby. Dojem z celého pahorku byl zajisté ohromující. V dech beroucí přírodní scenérii se nacházelo mnoho soch a umělecky provedených staveb. Ale ze všeho nejdůležitější bylo mysteriální tajemství vedoucí k naprosté ztrátě racionality, které bylo způsobeno divokými halucinacemi. Delfy byly také pokládány za pupek světa, za místo, ze kterého kdysi vedla pupeční šňůra, a proto je v jistém smyslu skutečným středem světa. Starověký okrouhlý kámen, *omfalos*, který zde jen tak trčí ze země, je zdoben reliéfem připomínajícím provazy, jimiž měl být svět původně svázán. Je více než jasné, že výjimečnost tohoto místa lákala v době jeho rozkvětu mnoho poutníků. To je

zřejmě také jednou z příčin vydařených věšeb – kněží sloužící ve zdejších Apollónově chrámu byli velmi dobře informováni o dění v celém řeckém světě a upravovali výkřiky věštkyně vždy podle aktuální situace. Ostatní budovy v delfské svatyni měly různé další funkce – označovaly střed světa, byly součástí věštin, pokladnicemi na přinášené dary (samotné stavby byly také dary, respektive jejich výstavba byla takto financována) a konečně také sloužily k ubytování a jako místa odpočinku (stadion na atletické závody a divadlo) pro příchozí a kněží.

Nejznámější z řeckých svatyní je v současnosti aténská Akropole. V pradávno době se jednalo o opevněnou citadelu, ale v době klasické se stala náboženskou svatyní. Také zde nacházíme velké množství budov; nejznámější z nich je bezpochyby Parthenon (obrázek 7), dodnes považovaný za nejdokonaleji umělecky provedenou stavbu vůbec. Byl postaven s ohromující precizností z velkých bloků čistého a kvalitního mramoru, velmi jemně a přesně opracovaného. Za nejposvátnější stavbu je pokládán Erechtheion, nezvykle asymetrická budova, která se jeví být jakoby násilím natlačena do svého výsledného tvaru a je složena z mnoha různorodých prvků běžně používaných v jiném kontextu. Právě sem byla situována hrobka posvátného krále Athén a je zde také prasklina ve skále, která byla pokládána za stopu po trojzubci vládce moří Poseidona – dle pověsti totiž Poseidon při souboji s bohyní Athénou rozetnul skálu ve dvě. Celý příběh vypráví o tom, jak dostaly Atény od Poseidona jako dar moře a od Athény olivovník. Obyvatelé si měli podle darů vybrat, kdo bude patronem jejich města. Mezitím proti sobě ti dva bojovali a samozřejmě vyhrála Athéna. V zahradě Erechtheia prý rostl přímý potomek Athénina olivovníku. Uvnitř budovy se nacházela „originální“ rozkládací stolička vyrobená Daidalem – vynálezcem, který navrhl a postavil labyrint na Krétě, v němž žil Minotaurus, napůl člověk a napůl býk. Daidalos byl později v tomto labyrintu uvězněn i se svým synem Ikarem. Dalším Daidalovým vynálezem byla proto logicky křídla otvírající jim cestu ke svobodě. Ikarův tragický pád,

kdy byla jeho křídla zničena sluncem a on se zřítíl do moře, je mnohem známější než úspěšný let Daidalův. Všechny tyto příběhy považujeme za mytologické a nepřikládáme jim historickou hodnotu. Nepopíratelný je ale fakt, že v Erechtheiu byla nalezena stolička, kterou určitě někdo vytvořil. Existovalo zde i mnoho dalších relikvií podobného rázu – všechny velmi staré a opředené mýty – činíci z budovy pozoruhodnou schránku s posvátnou a kulturní mocí. Přírodní znaky místa, které ho vydělovaly jako svaté, byly doplněny přenosnými památkami. Zároveň také samotná budova měla vysokou kvalitu.

Obecně můžeme říci, že pokud je nějaké místo velmi uctíváno, většinou zde na důkaz jeho důležitosti vyroste značně nákladná stavba. Dobrým příkladem takového uvažování je katedrála v Chartres, která se od Erechtheia liší jen místem a časem. Tato katedrála byla postavena ve Francii v průběhu 12. století nad posvátným pramenem, který byl uctíván již dlouho před křesťanskou érou. V katedrále je navíc také uložena dlouhá hedvábná látka, do které prý byla zahalena Panna Marie po Kristově zrození. Látka je v katedrále dodnes k vidění, ale už nemá tak obrovský kulturní význam jako v období středověku. Samotná budova je velmi výjimečná. Ještě před dokončením katedrály vypukl požár, za jehož příčinu stavitelé považovali nedostatečnou nádheru budovy. Předělali tedy své návrhy a konečný výsledek byl na svou dobu velmi extravagantní. Katedrála byla jednou z prvních rozsáhlých budov v gotickém stylu, s lomenými oblouky a velkými plochami skleněných vitráží. Právě zde došlo k vynálezu vysoké věže – opravdu patrný znak posunu v tehdejší vývoji stavitelství. Poprvé bylo technicky možné a také užitečné vytvořit nahoru se zužující kamenné věže, které se budou tyčit nad městem, a zviditelní tak stavbu pro široké okolí. Myšlenka se ujala i u dalších staveb. Štíhlá věž v podstatě neměla žádný zásadní účel, ale znamenala nový způsob, jak nadchnout a ohromit veřejnost. Přírodní scenerie u Chartres je milá, ale není nijak velkolepá, a tak jí musí umocnit právě takováto dramatická

architektura. Interiér katedrály je také pozoruhodný. Nové myšlenky byly převzaty zedníky pracujícími pro opata Sugera v Saint-Denis (v dnešní době je to dobře známé místo, protože zde stojí stadión, na kterém Francie v roce 1998 vyhrála Světový pohár ve fotbale, a je jednoduché dostat se sem metrem). Znova se setkáváme s tím, že v klášteře je uloženo mnoho středověkých pokladů; klášter byl totiž v tomto období velmi bohatě dotován, mj. i proto, že zde byla pohřbena většina francouzských králů. A právě tady převládly skleněné vitráže nad kamennými bloky a samotná stavba byla držena venkovním opěrným systémem.

Nejdokonalejšího provedení dosáhly tyto vzpěry na katedrále v Bourges (obrázek 8). Vnitřek stavby je zalit světlem pronikajícím dovnitř obrovskými okny. Náměty vitráží jsou srozumitelné a jimi vyprávěné příběhy se dají sledovat stejně jednoduše jako komiksy. Vnitřní prostor je obrovský, osvětlený vertikálními okny vedlejších lodí. Při pohledu na katedrálu zapomínáme, že nejpřirozenější vlastností kamenů je vytvořit nevysokou hromadu šterku. Zde byly kameny donuceny, aby se zvedly vysoko do nebe, a aby tam také držely. Důležitou poznámkou na tomto místě je fakt, že Bourges bylo před dokončením této budovy naprosto nezajímavým místem. Je součástí tradice chrámů plných světla, která byla započata o dvě generace dříve v Saint-Denis. Tamní opatství je velkolepé, ale nelze ho srovnat se stavbami v Paříži (Notre Dame), Chartres a Bourges, které byly vytvořeny později – můžeme lehce sledovat postupný vývoj nápadů a jejich následnou realizaci. Antický stavitel jednoduše neměl možnost postavit něco takového, jako vidíme právě zde. V první řadě by to pro něj bylo nepředstavitelné. Ale i kdyby ho náhodou cosi podobného napadlo, neměl by šanci přesvědčit své spolčníky, aby mu věřili a financovali jeho projekt, který by se v té době jednoznačně zdál jako mrhání penězi na bezúčelné snažení. Katedrála jako taková tedy nevznikla přes noc díky rozmaru jednoho člověka, její stavbu umožnilo kulturní a technické pozadí celé doby. Za povšimnutí



stoi také nepřiliš velké nadšení, s nímž byl gotický styl přijat na jihu. Známe obdobnou stavbu v Miláně, ale to je skutečně výjimka. Kostely s lomenými oblouky na jihu Francie a Itálie mají spíše rozsáhlejší plochy zdí, typické pro románský sloh a zdobené nástěnnými malbami. Jedním z možných důvodů může být fakt, že tak velká okna vedla v létě k nepříjemnému přehřátí vnitřních prostor. Bourges je tedy nejjihněji položenou katedrálou s velkými vitrážemi.

Poutnická kaple Wieskirche v Bavorsku (obrázek 11) je pozdějšího data, až z 18. století, a náleží k odlišnému architektonickému stylu. Co se týče záměru tvůrců, můžeme ovšem tuto kapli ke stavbě Chartres klidně přirovnat. Zdejší komunita nebyla ovšem složena z vysoce vzdělaných mnichů, kteří měli ambici vepsat do stavby rozličná magická čísla a symboly. Stavba ve Wieskirche vznikla v lidovém prostředí na místě,

Obr. 11. Wieskirche, Steinhausen, Bavorsko, Německo (1745–54); architekt: Dominikus Zimmermann (1681–1766). Tato poutní kaple stojí uprostřed polí a má velmi jednoduchým způsobem upravenou vnější fasádu. Naproti tomu interiér vyrazí dech, je až teatrální a trochu přezdobený ornamentální plastikou. Můžeme zde pozorovat neuvěřitelně rozvinutou technickou dovednost tehdejších stavitelů. Budova naznačuje konec dlouhého vývoje používání marnotratných architektonických efektů, založených na využití klasických ornamentů. Klasické sloupy a kladí zde totiž nacházíme mezi vířivými ornamenty. Základní snahou je vytvořit dojem, že stavba překonala sílu gravitace. Plastiky vypadají jako rozfoukané velkým vzdušným vírem, divokým a unášejícím vše s sebou. Světlo přichází do stavby nejen okny, ale také ze zdrojů na první pohled neviditelných, vytvářejících dojem bodového nasvícení. Celý divadelní efekt je ovlivněn zpracováním povrchů, přes iluzionistické stropy až k plastikám. Vše, co bylo součástí tehdejšího kostela, zde najdeme také. Kazatelna, stolec a i lavice jsou vyzdobeny odpovídajícím ornamentálním stylem a vypadají stejně živě a bohatě jako budova sama. Po dostavbě tohoto kostela napsal opat Laugier, který pracoval v královské kapli ve Versailles – stavbě v mnohem podobné Wieskirche – známou a inspirativní esej o architektuře, volající po návratu k jednoduchosti a konstrukční jasnosti. Můžeme rozumět jeho důvodům, ale nic se nevyrovná intenzivnímu dramatu nejlepší barokní práce, která vznikla z potřeby ukázat světu všechnu nádheru a slávu církve. V 19. století byla kaple hojně využívána jako divadelní sál.

kde jistý sedlák uviděl zázrak. Architekt zde spojil dohromady různé olámané kousky soch, použil kožené řemínky, a podařilo se mu tak vytvořit postavu Krista. Vypadala spíš jako zvláštní panenka pro děti na hraní, ale hrála důležitou roli při místních pobožnostech, a byla proto umístěna ve schránce nad oltářem barokního kostela. Z vnějšku vypadá celá budova velmi jednoduše a obyčejně. Dekorace najdeme jen kolem vstupu a okna jsou pouhými otvory ve zdi. Již zvenčí je sice jasné, že se nejedná o úplně obyčejnou budovu (stavba je v celém okolí jasně největší a mezi rozlehlými poli se přímo tyčí), člověk by však mohl očekávat, že vejde do dobře stavěné stodoly. Nic ale nemůže připravit poutníka na drama ohromné architektury interiéru, připomínající spíše palác. Nalezneme zde hojnou ornamentální výzdobu, plynutí mraků a drapérie. Vše vytváří dojem stability a skutečného klidu.

Výsledného efektu je dosaženo použitím malby na sloupech, které působí dojmem, že jsou postaveny ze skutečného mramoru, a podílejí se tak na iluzi těžko definovatelného prostoru. Jsou vyobrazeny postavené jeden na druhém, lemované realisticky provedenými postavami a jejich efekt je zdůrazněn velmi expresivně ztvárněnými mraky. Celá malba navazuje na skutečnou architekturu tak dokonale, že jsme pouhým okem velmi těžko schopni rozpoznat, kde vlastně začíná – nejsme si vůbec jisti, co je již jen iluzí prostoru. Vše zde bylo vytvořeno pro teatrální efekt, každý detail byl koncipován jako součást jednoho celku a nenajdeme prostor, v němž by byl použit standardní materiál a vybavení. Kazatelna vypadá, jako by se vznášela ve vzduchu, lavice jsou ozdobně zatočeny tak, že umocňují pohled do hlavní lodě. Je to z uměleckého hlediska tzv. *Gesamtkunstwerk*, kdy architekt navrhuje všechny detaily. V tomto období se projevuje stejný zájem o drahocenné věci a odhmotnění architektury jako ve středověku, jen je vyjádřen jiným architektonickým jazykem a s odlišnými technickými předpoklady. Předlohou přebujelého ornamentu je stále klasický sloh – základním prvkem zůstávají římské sloupy a kladí,

všechno je však promíchané a zavěšené v girlandách. Je to architektonický styl, který se vyvinul na královském dvoře v 17. století a byl tak okázalý, že méně bohatá nobilita si ho jednoduše nemohla dovolit. Zůstal populární u rolnictva, pro které ztělesňoval nepředstavitelný půvab a krásu. Je užitečné znovu si připomenout pavilon v Brightonu, který ve své době patřil do této skupiny královských budov vzbuzujících obrovskou slávu a i dnes se těší velkému množství obdivovatelů, jimž pohled na stavbu vyrazí dech (obrázek 3). Samotný styl je odlišný, ale náměty i reakce jsou vlastně totožné.

## Život, svoboda a usilování o štěstí

Dům Thomase Jeffersona v Monticellu se také stal poutním místem, jen trochu jiného druhu (obrázek 12). Jefferson nechal tento dům postavit pro své soukromé účely. Vzhledem k prestiži svého majitele (autora *Deklarace nezávislosti*) dosáhla stavba rychle popularity, byť samotná architektura zas tak neobvyklá není. Jefferson prožil velmi pestrou politickou kariéru, která z něj učinila jednoho ze zakladatelů Spojených států, jeho dům však nebyl příbytkem prezidenta, ale vlastníka plantáží. Jefferson cestoval po Evropě a zajímal se mimo jiné také o architekturu, navrhl centrální skupinu budov Univerzity ve Virginii a s pomocí profesionálů také státní budovu Virginie, Kapitol.

Styl, zrozený při výstavbě Jeffersonova domu, vypovídá mnohé o jeho majiteli – na čem mu záleželo a čím chtěl být. Nejedná se o okázalý či extravagantní dům. Je větší, než bylo tehdy běžné, ale není tak rozsáhlý, jak by měl dům státníka být. Je evidentní, že Jefferson se nesnažil vytvořit žádný palác, ale něco pevného a prostého, a přitom rozhodně nezapomínal na kultivovanost a pohodlí. Stylově se vyhýbá bohaté výzdobě a můžeme ho označit za neoklasicistní. Patří do skupiny postbarokních staveb, které se vrací zpět ke klasické architektuře. V tomto snažení nebyl Jefferson sám, v jeho případě